

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИН УСС НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ВОЛИНЯН

© Дем'янюк О.Й., 2005

Досліджено вплив старшини Легіону Українських Січових Стрільців на формування національної свідомості населення Волині під час Першої світової війни. Показано роль окремих суспільно-політичних діячів Галичини у зародженні освітянської справи на волинських землях.

The influence of Ukrainian Sich Striltsi Legion officers on the national consciousness formation of Volyn region population during World War I is concerned. Definite social-political figures of Galych are analyses as well as their role the establishment of education institutions in Volyn region.

Останнім часом дослідники історичного минулого України більше уваги приділяють вивченню місцевої (регіональної) історії окремих частин нашої держави. Особливо ретельно вивчаються події періоду національно-визвольних змагань першої чверті ХХ ст. З огляду на вищезазначене, аналіз та узагальнення матеріалу по окремих територіях України дають змогу створити цілісну картину суспільно-політичних процесів цього періоду та їх вплив на формування національної свідомості місцевого населення.

Одним із регіонів, де рівень національної свідомості значно виріс у період Першої світової війни, можна вважати Волинь. Як і на будь-якому терені України, ці процеси тут мали свої особливості. Щоб їх окреслити необхідно визначити умови проживання, чи то існування, простого волинського люду у перші роки війни. Частково цієї проблеми у своїх дослідженнях торкалися Б. Савчук, М. Лазарович, О. Каліщук. Проте формування національного світогляду волинян не було основною метою розвідок цих авторів, а тому вони лише епізодично (у перерізі необхідності для їх досліджень) розглядали цю тему.

Тому, на нашу думку, є потреба у більш ґрунтовному вивченні цього питання. Причин цьому нам видається кілька. По-перше, занедбаний стан суспільного, економічного та політичного життя передвоєнної Волині, що входила до складу Російської імперії на правах

однієї із найбільш економічно нерозвинутих губерній, разюче відрізняється від суспільно-політичного стану цього краю на кінець війни. Про значне посилення державницьких позицій серед місцевого населення говорили і представники Центральної Ради, яких на Волині застало підписання Брестського миру [1]. По-друге, зростання рівня самосвідомості волинян проходило під впливом спочатку вербункових спроб, а згодом освітньої діяльності старшин та стрільців Легіону Українських Січових Стрільців. По-третє, недослідженою є роль особи, тобто людський фактор у суспільно-політичних процесах на Волині під час Першої світової війни. Усі ці чинники й спонукають до детальнішого вивчення винесеної у назву роботи проблеми.

До кінця 1915 р. країни Троїстого союзу окупували західноукраїнські землі. Причому Холмщина і Західна Волинь були окуповані австрійськими військами, а Підляшшя та Східна Волинь – німецькою армією [2]. За задумом австро-угорського уряду ці землі необхідно було використати як сировинний придаток для обслуговування армії завойовників. Тому на захоплених землях майже відразу було встановлено жорсткий окупаційний режим. Таке ставлення до місцевого населення з боку завойовників налаштувало його проти австро-німецьких офіцерів і солдатів, а відтак і до посилення російського впливу на цих землях.

Іншими були наміри щодо волинського населення у керівництва Легіону Українських Січових Стрільців. Керівники УСС бачили, в яких складних умовах перебувало українське населення західного регіону. Невдала спроба створення для окупованої української території окремого генерал-губернаторства, домінування польських інтересів у всіх сферах галицького краю, жорстока експлуатація українського населення Волині, значні втрати в лавах Легіону спонукали Загальну Українську Раду домогтися від австрійського командування створення на території Волині комендатур з метою проведення мобілізаційних заходів як в лави австрійської армії, так і до складу Легіону Українських Січових Стрільців. Для цього в серпні 1915 р. урядам Австро-Угорщини та Німеччини було направлено відповідний меморандум.

29 січня 1916 р. Начальна команда Австрії дозволила Легіону УСС проводити набір добровольців на території Волині [3]. При цьому було поставлено умову, що таку роботу можуть здійснювати лише вербункові комісари, призначені по одному в трьох найбільших містах Волині своїми силами та особистим вмінням. Австрійська влада дала дозвіл січовим стрільцям проводити набір волинян до Легіону у трьох повітах – Володимир-Волинському, Ковельському і Луцькому. Додатковою умовою їх діяльності австрійською владою була висунута вимога про проведення комісарами від УСС залагодження конфліктів між окупаційними військами та місцевим населенням [4].

Бойова Управа вирішила вислати на Волинь комісарами сотників Д. Вітовського, В. Дідушка, М. Саєвича, М. Гаврилка [5]. У той самий час Г. Коссак пропонував інший склад представників галицького стрілецтва на Волині: сотник Е. Рожанковський, поручник О. Левицький, чотар О. Новаківський, хорунжі О. Суховерський та І. Сіяк. Усі ці старшини та підстаршини мали довоєнний досвід викладацької та наукової роботи. Переборовши опір отамана Г. Коссака, який виступив проти командування саме цих старшин, мотивуючи це тим, що вони не мають відповідного освітнього рівня і більше потрібні Легіону, на Волинь виїхали вербунковими комісарами: чотар Микола Саєвич – до Володимира-Волинського, чотар Михайло Гаврилко – до Луцька, сотник

Дмитро Вітовський – до Ковеля [6]. Правдами і неправдами вдалось виділити їм помічників. Офіційно як джури, з ними поїхали десятник М. Романюк і стрільці А. Кузьмич та І. Романків, які пізніше стали вчителями в організованих на Волині школах [7].

Необхідно зазначити, що коли Д. Вітовського було викликано з місця розташування Коша в селі Свистільники Рогатинського повіту у Львів і повідомлено про рішення Бойової Управи, то великого захоплення від цього наказу у сотника не спостерігалось. Він не бажав, щоб на нього дивилися як на людину, що уникає військової повинності та покидає своїх бойових товаришів у складний для українського війська момент [8].

Проте, підкоряючись наказу, сотник Дмитро Вітовський 10 лютого 1916 р. прибув до Ковеля і приступив до виконання своїх обов'язків. Ковельський округ, на який поширювались повноваження Вітовського, був створений у 1916 р. австрійською владою і складався із 13 жандармських станиць. Округ налічував 216 сіл з 70-тисячним населенням [9]. До приходу австрійської адміністрації населення Ковельського повіту становило 250 тисяч. Відступаючи, російські війська евакуювали з собою 180 тисяч населення Ковельщини. В той час з Володимир-Волинського повіту було виселено 250 тисяч з 400, а з Луцького 130 тисяч з 320 тисяч жителів повіту [10]. Волинське населення, що залишилося після приходу австро-угорської армії, було в переважній своїй більшості малоосвічене, пригноблене постійними реквізиціями нового окупаційного режиму. Сам Ковель був більше подібним на німецьке місто, стільки в ньому було німецьких військ, вивісок німецькою мовою, літератури та преси.

На понівеченій русифікацією Волині поява поодиноких січових стрільців, що прибули сюди після окупації регіону австро-німецькими військами та підтримували з ними робочі стосунки, спочатку сприймалася місцевим населенням вельми насторожено.

Дмитро Вітовський в листі до Никифора Гірняка виражає своє занепокоєння щодо духовного стану місцевого населення. Він зазначає, що мало хто називав себе українцем, а швидше „православними”, „мужиками”, „руськими” [11], а тому не дивно, що Начальна

Команда Австрії була переконана, що у волинському краї ніяких українців немає [12].

Складність діяльності комісаріату у Ковелі визначалась не лише страхом місцевого населення перед будь-яким військовим, а й відсутністю підтримки посадника Ковеля, призначеного австрійською владою. Інша ситуація склалася у Володимирі-Волинському, де посадником був українець-галичанин, поручник Гнат Мартинець [13] і комісар міста М. Саєвич відчував його підтримку, а відтак і підтримку деяких свідомих міщан. Окрім того, у Володимир-Волинському знайшлося з десяток освічених, ідейно свідомих городян, які надавали ефективну допомогу М. Саєвичу. Зокрема, Євген Черановський став не лише активним соратником галицького старшини на освітній ниві, а й був своєрідним посередником між старшинами та місцевим населенням.

У своїх звітах Д. Вітовський та інші комісари звертали увагу на неможливість працювати з місцевим населенням по залученню їх до війська, через недовіру і ворожість, посіяну в краї московським, а пізніше і австро-угорським окупаційними режимами. Пригноблене московським урядом селянство не хотіло нічого знати, окрім землі, на якій працювало. Тому комісари УСС мандрували по селах Волині і заспокоювали переляканого селянина, розповідаючи про національну визвольну ідею та про українське стрілецтво [14].

Австрійська військова влада не виявляла відкритої ворожості до комісарів, але й не надавала їм допомоги, як польським вербунковим представникам, які також діяли на Волині. Кожен український комісар змушений був діяти самотужки, бо австрійська адміністрація з'їжджати їм для обговорення плану діяльності не дозволяла [15].

Виходячи з необхідності підняття освітнього рівня, рівня національної свідомості волинського населення, а відтак і його культурного та духовного розвитку, Д. Вітовський звертається до Бойової Управи з проханням про лобювання перед австрійською владою питання про відкриття українських шкіл на Волині. Врешті-решт, після неодноразових звернень до Начальної Команди, австрійська влада визнала необхідність проведення освітньої роботи у волинському краї.

10 березня 1916 р. Загальна Українська Рада одержала право засновувати на Волині українські приватні школи, призначати для них вчителів, висилати священиків і взагалі проводити на волинській території культурно-освітню працю в українському національному дусі [16]. Координацію культурно-освітньої діяльності на Волині було доручено „Союзу Визволення України”. Під егідою цієї організації було створено „Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель”, яке очолив Іван Крип'якевич [17].

Дмитро Вітовський знову сповнений ентузіазму, адже все його життя було сповнене боротьби і перемог. Ще з шкільних років відстоював власну думку, виступаючи проти шовіністичних і москвофільських поглядів окремих вчителів [18]. У 1906 р. вступив до Української радикальної партії, метою якої було створення незалежної Української держави. Пізніше був активним організатором молодіжної організації „Січ” та читалень „Просвіти” на Покутті. У 1910 р. за участь в студентських страйках відрахований з Львівського університету. Із створенням Легіону УСС активний учасник боїв у Карпатах, на Маківці, над Стрипою [19].

Ці життєві штрихи наведені не випадково, а задля того, щоб підкреслити активну життєву позицію та великі організаторські здібності Д. Вітовського, які в черговий раз підтвердились під час його культурно-освітньої діяльності на Волині.

Хоча, слід сказати, що під час роботи на Волині у Дмитра Вітовського був кризовий момент, коли він, об'єктивно знаючи причини невдач і не маючи реальної підтримки з боку австрійської адміністрації та командування УСС, не міг провести мобілізаційних робіт в Ковельському окрузі. Він подав у відставку. Два місяці перебування на Галичині, підтримка рідної землі, одруження з Марією Ліщинською повернули Д. Вітовському віру в розпочату справу, з'явилися нові ідеї та шляхи їх реалізації.

Відкриття своєї першої школи на Волині Д. Вітовський запланував на 1 травня 1916 р., але наступ генерала Брусилова на Волинь спричинив до появи в Ковельському окрузі близько 23 тисяч біженців [20]. Австрійська влада створила спеціальні табори для біженців і

органи опіки. Вітовський почав ними опікуватися, виховувати національні почуття, формувати свідомих громадян, а відкриття школи було перенесено на пізніший термін.

Після влаштування біженців Д. Вітовський починає безпосередньо займатися організацією українських шкіл. На допомогу Д. Вітовському, після Брусилівського прориву та припинення діяльності Луцького комісаріату, до Ковеля прибував чотар М. Гаврилко [21]. На неодноразові звернення про необхідність збільшення кількості вчителів для організації шкільництва на Волині, австрійська адміністрація кілька разів дозволяла прибуття нових стрільців. Вони відразу включались до просвітньої діяльності, мандруючи по селах та поширюючи стрілецьку й національну ідею. Сам Дмитро Вітовський за місяць об'їздив більше ніж 30 сіл Ковельського округу [22], де проводив як загальні зустрічі-сходи, так і індивідуальні – в хатах селян. Під час таких зустрічей визначались найсвідоміші українці, які пізніше використовувалися в культурно-освітній роботі у своєму селі та окрузі. При зустрічах з селянами письменно роздавали українські часописи, брошури й книжки [23]. Місцеве населення на перспективу навчання своїх дітей рідною українською мовою відгукнулося всім серцем. Найбільш активні помічники збирали пожертвування на школи, підшукували приміщення і посилали туди дітей [24].

Освітній рівень населення Ковельщини в той час був дуже низьким. Грамотність у Ковельському окрузі становила 13,2 %, а у місті Ковелі – 44 % [25]. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що більшість педагогічних кадрів було евакуйовано разом з відступом російських військ.

Незважаючи на різні перешкоди, Д. Вітовський в другій половині 1916 р. відкрив багато шкіл в Ковельському окрузі. Оцінюючи свою діяльність в цей час Вітовський говорив, що на Брусилівський наступ він відповів проривом на освітянській ниві. За короткий час було впорядковано 11 шкільних будинків, складено списки учнів, одержано дозвіл на створення нових шкіл [26].

За короткий період Д. Вітовському вдалося організувати навчання дітей в інших населених пунктах Ковельщини – Новій Вижві, Нових Кошарах, Торговиці, Любитові, Лю-

бомлі, Білашеві, Магієві. Складаючи звіт про проведену роботу, Д. Вітовський зазначає, що станом на 7 лютого 1917 року на Ковельщині успішно діяли 17 двокласових українських шкіл [27]. У цілому на Волині в 1916 р. діяло 50 початкових і 2 семикласні школи [28], де навчалось понад 800 дітей селян [29]. Вчителями на Волинь приїхало близько 40 досвідчених січових стрільців, тимчасово звільнених від військової служби. Серед них: Б. Заклинський, А. Дідик, І. Васильків, О. Демчук, О. Вахнянин, М. Угрин-Безгрішний. Згодом на Волинь прибули вчительки-галичанки М. Ліщинська, В. Волянська, М. Мудрицька [30; 31].

Дмитру Вітовському та його помічникам вдалось знайти на Волині близько десяти місцевих педагогів, яких було залучено до співпраці. Серед них: Юрій Тлуховський, Дмитро Лотоцький, Марія Панасюк, Надія Мосюк, Антон Чайко [32].

Проте діяльність Д. Вітовського не обмежувалась лише заснуванням шкіл. Перебуваючи на Волині, він описував народну архітектуру, пам'ятки старовини, збирав фольклор, легенди, пісні, вів щоденник. Мав намір видавати „Волинський альманах”, аби започаткувати літературний рух на Волині [33].

Цим намірам Д. Вітовського не вдалось здійснитись, оскільки в червні 1917 р. його відкликали і скерували в Кіш, а згодом у Вишкіл для навчання та формування новобранців [34]. Проте справа, розпочата сотником Вітовським, не зійшла нанівець.

Дещо краще просувалася освітня справа у Володимирі-Волинському. Першу приватну школу в місті було відкрито 20 травня 1916 р., хоча навчання С. Сидорович розпочала ще 5 квітня [35]. До поширення освіти в окрузі долучилися місцеві педагоги, ті що залишилися на окупованих австро-угорськими військами землях. Про значний вплив на культурно-освітній, а відтак і національно-свідомий розвиток говорить сам факт існування Володимир-Волинської приватної школи ім. Т. Шевченка до 1920 р. та кількості учнів, що коливалася від 200 до 280 чоловік.

Паралельно з навчанням у школі проходилися своєрідні курси підвищення кваліфікації вчителів, де обов'язковими предметами двомісячних занять були українська мова, історія та географія України.

В школах, що створювались на Волині, Січові Стрільці працювали безкоштовно (жили на мізерну військову платню); вчителі, набрані з місцевого населення, займали платні педагогічні посади.

Окрім шкільництва, у Володимирі-Волинському за участю М. Сасвича було здійснено багато культурно-просвітницьких заходів: відновлено роботу Успенського собору, впроваджено фонд бібліотеки братства Святого Володимира. Вплив на національно-культурне відродження місцевого населення мали концерти, диспути, виступи патріотичного змісту; випуск української місцевої періодики, зокрема, “Українського православного календаря для Волині” та доставка галицької – “Діло”, “Вісник Союзу визволення України”, “Українське слово”.

Значну допомогу в організації шкіл надавали громадські діячі Львова І. Крип'якевич, К. Студинський, П. Мишуга, за сприяння яких, було придбано близько 1500 підручників та чимало приладів для волинських шкіл [36]. Істотну допомогу волинському шкільництву надавало “Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель”, яке прислало гроші, шкільне приладдя, книжки для бібліотек, підручники.

Першими навчальними предметами, що викладались у волинських школах були: читання, письмо, математика, історія України, географія України, письменство України. В ході вивчення цих предметів виявилось, що більшість галицьких підручників не підходять для шкіл Волині. Тому вирішено створити підручники, які були б придатними для волинських шкіл, враховували б місцеву специфіку та культурний рівень місцевого населення.

З 1917 р. у Володимирі-Волинському виходять буквар, “Матірне Слово” та читанки: “Читанка для чемних діточок”, “Читанка для волинських дітей” [37].

При школах створювались курси неписьменних, де грамоти навчали дорослих; ідальні, де харчувалися школярі; крамниці, де селяни могли придбати найнеобхідніші в господарстві товари. Дуже часто стрільці-вчителі зі своїх мізерних виплат матеріально підтримували своїх учнів. Дмитро Вітовський згадував, що виготовляв чоботи для найбідніших учнів [38].

Пожертвування громадських організацій та діячів, самовіддана робота січових стрільців-вчителів зумовили створення мережі навчальних закладів на Волині. До 1918 р. на території Волині діяло близько 150 українських шкіл [39].

До весни 1918 р. на Волині працювали стрільці-вчителі, а з ліквідацією комісаріатів, школи перейшли у відання інспектора І. Коссака [40].

Чи не вперше в світовій історії військові не йшли з багнетами в бій, а йшли зі словом до населення, піднімали його, вселяли надію, вчили, готували до боротьби за незалежну Україну і в авангарді цього руху на Волині стояв Дмитро Дмитрович Вітовський – видатний військовий та громадський діяч Галичини, на той час сотник Легіону УСС, а згодом полковник Української Галицької Армії.

Таким чином, вербункова місія старшин Легіону УСС перетворилася на широкомасштабну акцію по залученню місцевого населення до освітньої роботи, формуванню (подекуди – пробудженню) національної свідомості волинян. Делеговані січові стрільці стали справжніми організаторами суспільно-політичного життя в краї та носіями української національної державницької ідеї.

1. Дециньський Л.Є. *Зовнішньополітична діяльність України в період гетьманського уряду та Директорії (квітень–грудень 1918 р.р.)* // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2004. – № 502. – С.3. 2. Савчук Б. *Збройні сили України і етапи вічного походу*. – Рівне, 1992. – С.28. 3. Думін О. *Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918* // *Дзвін*. – 1993. – №2–3. – С.144. 4. Горак Р. *Дмитро Вітовський* // *Дзвін*. – 1992. – №1 – 2. – С. 135. 5. Думін О. *Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918* // *Дзвін*. – 1993. – №2–3. – С.144. 6. Грушка Є. *Січові Стрільці на Волині* // *Волинь* – 1992. – 10 січня. – С.3. 7. Думін О. *Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918* // *Дзвін*. – 1993. – №2–3. – С. 145. 8. Горак Р. *Дмитро Вітовський* // *Дзвін*. – 1992. – № 1–2. – С. 136. 9. Семенюк А. *Дмитро Вітовський* // *Ковель: минуле і сучасне*. – Луцьк, 2000. – С. 93. 10. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові*. – ф.353. – оп.1 – сп р.7. – арк.8. 11. *Вісник Союзу визволення України*. –

1916. – 26 березня. – С.4. 12. Горак Р. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 1–2. – С. 136.
13. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С.145. 14. Лазарович М. Українське січове стрілецтво на Волині (в 1916 – на початку 1918 рр.) // Велика Волинь: минуле й сучасне: Тези Міжнародної краєзнавчої конференції. – Житомир, 9–11 вересня 1993 року. – С.75. 15. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – №2–3. – С.145. 16. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – №2–3. – С.144. 17. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. – Львів: НТШ, 1995. – С.154. 18. Горак Р. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 1–2. – С.133. 19. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Видання в трьох томах. Том. I. – Київ, 1993. – С.103. 21. Горак Р. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 1–2. – С.136. 21. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С. 145. 22. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – ф.353. – оп.1 – сп р.7. – арк.11. 23. Вісник Союзу визволення України. – 1916. – 26 березня. – С.4. 24. Савчук Б. Збройні сили України і етапи вічного походу. – Рівне, 1992. – С. 28. 25. Лазарович М. Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни / Визвольний шлях. – 2000. – №1. – С.32. 26. Семенюк А. Дмитро Вітовський // Ковель: минуле і сучасне. – Луцьк, – 2000. – С. 94. 27. Федорук Р., Дмитрук В. До питання про перебування Д. Вітовського на Волині // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, вересень–жовтень 1993 року. – С.454–455. 28. Лазарович М. Українське січове стрілецтво на Волині (в 1916 – на початку 1918 рр.) // Велика Волинь: минуле й сучасне: Тези міжнародної краєзнавчої конференції. – Житомир, 9–11 вересня 1993 року. – С.75. 29. Савчук Б. Збройні сили України і етапи вічного походу. – Рівне, 1992. – С.28. 30. Лазарович М. Українське січове стрілецтво на Волині (в 1916 – на початку 1918 рр.) // Велика Волинь: минуле й сучасне: Тези Міжнародної краєзнавчої конференції. – Житомир, 9–11 вересня 1993 року. – С.75. 31. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С. 145. 32. Лазарович М. Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни. – Визвольний шлях. – 2000. – №1. – С.33. 33. Федорук Р., Дмитрук В. До питання про перебування Д. Вітовського на Волині: Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, вересень–жовтень 1993 року. – С. 455. 34. Федорук Р., Дмитрук В. До питання про перебування Д. Вітовського на Волині: Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, вересень–жовтень, 1993 року. – С.137. 35. Каліщук О.М. Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914–1918 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства НАН України. – Львів, 2003. – С.13. 36. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. В 3-х т. Т. II. – Київ, 1993. – С.149. 37. Лазарович М. Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни / Визвольний шлях. – 2000. – №1. – С.33. 38. Вісник Союзу визволення України. – 1916. – 23 квітня. – С.3. 39. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – №2–3. – С.145. 40. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1993. – №2–3. – С.146.